

of verworpen hypothesen schrijft Roscam Abbing niets, en dat valt te billijken, al had ik graag gezien dat hij in zijn laatste hoofdstuk, dat nu is ingeruimd om de resultaten van de verschillende hoofdstukken te vertalen in het theoretische redeneerschema van Peirce, juist was ingegaan op de mislukkingen. Dat was een origineler en informatiever bijdrage aan de theorievorming geweest dan het wat plichtmatige hoofdstuk dat er nu ligt.

Dit brengt mij op een tweede punt. Roscam Abbing geeft hoog op over het door hem gekozen theoretische uitgangspunt, en over het eindresultaat kan men tevreden zijn: de van de geselecteerde bronnen afgeleide hypothesen leveren inderdaad nieuwe inzichten of vragen op over de kijk op en omgang met het werk van Rembrandt in de zeventiende en achttiende eeuw. Toch kwam bij lezing van de hoofdstukken geregeld de vraag op of de auteur wel altijd de meest interessante onderzoeksvragen naar aanleiding van de door hem gekozen bronnen heeft geformuleerd. Herhaaldelijk intrigeerden de contextuele terzijdes of achtergrondinformatie namelijk meer dan de Rembrandt-concrecion. Zo is het natuurlijk prachtig dat de catalogi van enkele grote achttiende-eeuwse Franse verzamelaars de herkomstgeschiedenis van enkele werken van Rembrandt aanvullen, maar de hoofdstukken over hun verzamelingen maken toch vooral nieuwsgierig naar de wereld van de Parijse kunstkenners en collectioneers zelf. Nu moeten we het in het hoofdstuk over Jean de Julienne doen met enkele afsluitende opmerkingen over de aard van de Parijse kunstmarkt in de achttiende eeuw en de eerste aanzetten van verzamelaars tot de reconstructie van het oeuvre en het leven van beroemde schilders. Daar had ik graag meer over gelezen. Datzelfde gevoel roept het hoofdstuk over Arnold Houbraken op. Al heel lang wordt er gedebatteerd over de vraag hoe de anekdotes die deze Nederlandse kampioen van de classicistische kritiek op Rembrandt in zijn *Groote Schouburgh* heeft opgenomen, moeten worden gelezen. Door nu eens een andere, nog nauwelijks door Rembrandt-onderzoekers bestudeerde tekst van Houbraken, te analyseren, hoopt Roscam Abbing het antwoord te vinden. Het leidt tot een intrigerend hoofdstuk waarin we Houbraken zien worstelen met de tegenstellingen tussen bijbelse verhalen en de rede en zien vastlopen in een redenering over de foutieve afbeelding van de slang op een ets van Rembrandt. Dat alles smaakt naar meer. De hoofdvraag naar de rol van de anekdotes in de levensbeschrijving is daarentegen niet meer dan een terzijde, die bovendien nauwelijks tot nieuwe inzichten leidt.

Nu is het natuurlijk flauw van een recensent om van de auteur eigenlijk een ander boek te vragen, maar in dit geval zijn het de bronnen zelf die erom vragen. En als het boek van Roscam Abbing één ding heeft duidelijk gemaakt, dan is het wel de kracht en veelzijdigheid van bronnen.

Paul Knevel

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

L. Jensen, *'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt.'* *Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2001; Hilversum: Verloren, 2001, 304 blz., €22,46, ISBN 90 6550 665 9).

Het proefschrift van Lotte Jensen over damesbladen en vrouwelijke broodschrijvers is een systematisch opgezette en goed gedocumenteerde studie met een boek- of tijdschrifthistorische

invalshoek. Na inleidende hoofdstukken over vrouwentijdschriften en journalistes in de achttiende eeuw gaat zij dieper in op de achtergrond en het karakter van het tijdschrift *Pénélope* (1821-1835) van Anna Barbara van Meerten-Schilperoord, enkele tijdschriften met mengewerk uit de periode 1830-1869 en de concurrerende, min of meer feministische tijdschriften *Ons streven* (1870-1878) en *Onze roeping* (1870-1873).

Het eerste Nederlandstalige tijdschrift speciaal voor vrouwelijke lezers, de *Algemeene oeffenschool der vrouwen* (1784-1785) verscheen in een periode van burgerlijk-nationale bewustwording gevolgd door een aantal andere bladen die een korte bestaansduur hadden. Die late en beperkte opmars van vrouwentijdschriften hing samen met de marktsituatie: een klein taalgebied en de populariteit van buitenlandse bladen en vooral van de commercieel minder riskante almanakken voor vrouwen. Na Betje Wolff was de blinde Petronella Moens (1762-1843) een zeer productieve journaliste die het gematigd patriotse gedachtegoed van het Nut uitdroeg. Zij schreef niet specifiek voor vrouwen, maar wel over vrouwen die als zorgzame moeders en liefhebbende echtgenotes medeverantwoordelijk waren voor het 'volksgegluk'. In haar organische maatschappijbeeld vulden man en vrouw elkaar aan en schiep de vrouw in het huiselijke domein de voorwaarden voor een goed functionerend openbaar leven.

De eveneens zeer productieve kostschoolhoudster en schrijfster Anna Barbara van Meerten-Schilperoord was de drijvende kracht achter het succesvolle tijdschrift *Pénélope dat zijn lezessen* veertien jaar lang trakteerde op handwerkpatronen en verhalen die doordrenkt waren van Nutsdenken over de complementaire rollen van man en vrouw. Hoewel het vrouwentijdschrift na 1840 met meer dan tien gelijktijdig circulerende bladen vaste voet op de tijdschriftenmarkt kreeg, behandelt Jensen in het hoofdstuk over de periode 1830-1869 maar één tijdschrift met een langere levensduur, het uitgesproken protestantse *Maria en Martha* (1844-1856) dat onder leiding stond van een anonieme mannelijke hoofdredacteur. In dit tijdschrift werd de huiselijkheidsideologie gecombineerd met pleidooien voor liefdadige activiteiten buitenshuis. In de relatief vooruitstrevende tijdschriften *Ons streven* (1870-1878) en *Onze roeping* (1870-1873) werd aandacht besteed aan de internationale vrouwenbeweging, vrouwenarbeid en vrouwenkiesrecht. Na ruzie met de uitgever van het eerste tijdschrift had Betsy Perk het tweede tijdschrift opgericht. Mede door de ophef die de ruzies van Betsy Perk veroorzaakten, werden en worden beide tijdschriften geassocieerd met de vrouwenemancipatie.

Volgens Jensen moet het emancipatoire karakter van eerdere tijdschriften echter niet onderschat worden. De uitgedragen ideaalbeelden van vrouwelijkheid bevestigden weliswaar de harmonieuze ongelijkheid van man en vrouw, maar brachten vrouwen er ook toe om als broodschrijver de pen op te nemen of actief te worden in liefdadige organisaties. Dit 'ambigue' karakter van de journalistieke activiteit voor en door vrouwen had zelfs een 'radicaal potentieel'. Met deze eigenaardige termen bedoelt Jensen dat vrouwen die met de pen de huiselijkheidsideologie beleden, zelf wel als kostwinners werkzaam of maatschappelijk actief waren. Ik zou dit niet ambigu en zeker niet radicaal noemen, hoogstens paradoxaal. In het licht van de huiselijkheidsideologie was journalistieke activiteit een pedagogische bezigheid die bovendien geld in het laadje bracht, en liefdadigheid een verzorgende en dus typisch vrouwelijke taak. Vrouwen deden zo wel ervaring op met arbeid en organisatie buitenshuis, maar het complementaire beeld van man en vrouw werd niet aangetast. Radicaal was pas de roep om gelijke rechten en beroepsarbeid als middel tot zelfontplooiing.

De vragen lijken vooral ingegeven door ouderwetse vrouwengeschiedenis — opgevat als de geschiedenis van vrouwen — en boek- en tijdschriftstudies. Voor de hand liggende cultuurhistorische vragen worden niet gesteld of niet beantwoord. Zo valt de opkomst van damesbladen

na 1780 samen met de opkomst van jeugdtijdschriften, hetgeen een verband met de ontwikkeling van het burgerlijke gezin suggereert. Wat een inhoudsanalyse over consumptiecultuur en vrouwelijke identiteit aan het licht kan brengen, laat de 'Foucauldiaanse' benadering van Christine Delhaye in het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* (2000, aflevering 3) zien. In dat artikel wordt onder meer *De Gracieuse* geanalyseerd, een tijdschrift dat in 1864 in een oplage van 4000 exemplaren verscheen als Nederlandse editie van het Duitse modeblad *Der Bazar*. Jensen kiest voor een analyse van de voorloper die onder de titel *Gracieuse* van 1862 tot 1864 circuleerde. Hoewel veelvuldig over het 'vrouwbeeld' wordt gesproken, ontbreekt een verwijzing naar de hypothese van Laqueur dat het beeld van de vrouw als een zwakke afspiegeling van de man ('one sex system') in de late achttiende eeuw verdrongen zou zijn door een complementair beeld van man en vrouw ('two sex system'). Dat laatste beeld was kennelijk dominant in de bestudeerde tijdschriften. Op pagina 134 gaat het niet om 'ongeveer tien' maar precies dertien tijdschriften en Daendels was zeker geen conservatief zoals op pagina 235 gesuggereerd wordt. Ondanks deze kanttekeningen ben ik onder de indruk van deze inventariserende en analyserende studie die vergezeld gaat van een uitgebreide lijst van vrouwen-tijdschriften met vindplaats. Belangrijker dan de vraag naar de verhouding tot de rest van de tijdschriftpers lijken mij vragen over de verhouding tot buitenlandse voorbeelden en vooral inhoudelijke analyses. Daarvoor heeft Lotte Jensen met dit boek een stevig fundament gelegd.

P. R. D. Stokvis

N. Ashton, D. Hellema, ed., *Unspoken allies. Anglo-Dutch relations since 1780* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001, 292 blz., ISBN 90 5356 471 3).

Een oppervlakkige telling in het *Repertorium* wijst uit dat in de afgelopen eeuw ruim 30 monografieën (meestal dissertaties) en bundels zijn gepubliceerd die de Brits-Nederlandse relaties tot thema hebben. Aan artikelen komt men tot ongeveer eenzelfde aantal. Bijna altijd betreft het onderzoek in Nederlandse archieven, waardoor de kijk vanuit Londen op Nederland onbesproken is gebleven. Met deze traditie is door bovenstaande bundel gebroken: de onderzoekers hebben nu ook gekeken naar wat in Britse archieven over Nederland te vinden is.

Van Goor behandelt de Britse politiek ten aanzien van het Nederlandse koloniale bezit in de jaren 1780-1820, een tijdvak dat bij onderzoekers weinig in trek is. De auteur concludeert dat de Vierde Engelse Oorlog weliswaar het einde van VOC en WIC inluidde, maar bepaald niet inhield dat de compagnie in de archipel haar greep op vazallen en bondgenoten had verloren. Dat was pas na 1811 het geval. Op het subcontinent van India had de VOC al veel eerder de meeste van haar posities aan de Engelsen prijs moeten geven.

De aspiraties van Willem I en Van Hogendorp, vergroting van het Nederlandse territorium met de Zuidelijke Nederlanden, strookten met de Britse wensen ten aanzien van het politieke evenwicht op het Europese continent, aldus Van Sas in zijn bondige samenvatting van de jaren 1813-1870. De teruggave van de meeste koloniën vormde nauwelijks een probleem: behalve bij een enkele koloniale specialist, zoals Raffles, bestond er in Engeland weinig belangstelling voor het Nederlandse koloniale bezit. Terwille van de vrede in Europa opteerde Londen in 1830 voor de Belgische onafhankelijkheid, maar had het liefst gezien dat de nieuwe staat onder de soevereiniteit van Oranje was gebleven. In de jaren vijftig en zestig kon Den Haag stilzwijgend vertrouwen op de wetenschap dat Groot-Brittannië noch een Franse, noch een Duitse hegemonie in de monden van Rijn, Maas en Schelde zou tolereren.